

Развой на българското наказателно право от Освобождението на България до днес*

проф. Никола Долапчиев**

Анотация: В статията проф. Долапчиев прави общ преглед на шестдесетилетното развитие на наказателното законодателство на Следосвобожденска България. Наследила архаичния Отомански наказателен кодекс, България прави опити да възприеме всички модерни законодателни образци в наказателното право на Запад. В хода на историческите перипетии обаче законодателят ни прибягва към извънредни мерки и към крайни отклонения от обикновеното наказателно законодателство. Статията завършва с оптимистична надежда за реформа на наказателния закон в модерен европейски дух.

Ключови думи: наказателен закон, общо наказателно законодателство, странично наказателно законодателство, извънредно наказателно законодателство, военно-наказателно право, система на наказанията, реформа

След Освобождението на България от турското робство в страната остава да действа още старият Отомански наказателен закон от 1861 г., който пък е едно подражание на Наполеоновия кодекс от 1810 г. Но Отоманският наказателен кодекс се оказва непригоден за нуждите на обществения живот на новоосвободения български народ. В много отношения той не е отговарял на правния мироглед на нашия народ, на неговия стремеж към култура и на неговия напредничав дух. Отоманският наказателен закон е съдържал много остаряла система на наказания, някои от които не е било възможно да се приложат в новата българска държава, като напр. заточение (поради липса на отдалечени местности), затваряне в крепости (тъй като такива България няма) и т.н. Освен това, този закон е предвиждал за едни престъпни деяния наказания, които народното правосъзнание е считало за много строги; за други пък престъпни деяния, които народът е смятал за доста тежки, са се предвиждали много леки наказания, а за трети престъпления като напр. многобрачието, богохулството и др. не се е предвиждало никакво наказание. Вън от това, цялата система на Отоманския наказателен закон е била вече много остаряла, и много празноти са били налице, като: липса почти на каквато и да било обща част, на систематичен дележ на престъпните деяния, на правила за основанията, които смекчават или увеличават вината, на основания, които изключват наказателното преследване и изпълнението на наказанието (във връзка с последното трябва да се отбележи, че този закон не е познавал давността, като средство за погасяване на наказанието), и т.н. Това поражда нужда от собствен български наказателен закон. По почин на министър Стоилов в 1886 г. се натоварва Ал. Дякович, тогавашен прокурор при Русенския окръжен съд, да изработи проект за наказателен закон, който става закон едва през 1896 г. на 1 май. За образец на българския

---

* Публикувано в Юбилеен сборник „60 години българско правосъдие (1878-1941)“. С., Министерство на правосъдието, 1941, с. 63-72.

** Биография на проф. Долапчиев е достъпна тук: <http://www.sadebnopravo.bg/dolapchiev-bio/>.

наказателен закон са послужили най-модерните по онова време наказателни законници: унгарският от 1880 г., нидерландският от 1881 г. и проектът за руски наказателен закон от 1886 г. (който става закон в 1903 г.).

Българският наказателен закон съдържа 544 члена, от които чл. 1 до 97 и 539 до 544 са посветени на общата част, а останалите: на особената част. Възприет е двойният дележ на престъпните деяния, а именно на: престъпления и нарушения. За жалост обаче разграничителният критерий за тоя дележ не е ясно очертан. В зависимост от принадлежността на дадено деяние към едната или другата категория се определя например действието на наказателния закон относно мястото (само престъпления, но не и нарушения, извършени в чужбина, се наказват по българския наказателен закон), замяната на глобата с тъмничен затвор или запиране (при неплащане глобата за престъпление се заменя с тъмничен затвор – един ден за всеки 25 лв., а при нарушение – със запиране). Наказуемостта на опита (всеки опит за престъпление е наказуем, а при нарушение е ненаказуем) и съучастието (наказуеми са подбудителите и помагачите само при престъпление, но не и при нарушение), давността на наказателното преследване (за престъпления тя е от 5 до 20 г., а за нарушение – 1 година), на рецидива (за престъпления – 5 г., и за нарушения – 1 г.) и на наказанието (за престъпление от 10 до 25 години, а за на нарушение 2 години) и т.н. Трябва да се отбележи, че рецидивът по българския наказателен закон е уреден общо и разпоредбите му се отнасят до всички престъпни деяния. Същото важи и за опита. При съучастието е възприета крайно акцесорната форма (чл. чл. 51 и 53). Чл. чл. 1 и 2 от наказателния закон установяват принципа *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Крайната необходимост (чл. 46) има по-широк обseg отколкото другаде, напр. в Германия; допуска се спасяване не само на живот и тяло, но и на други правни блага, стига причинената вреда да бъде маловажна в сравнение със спасяваното правно благо. Вменяемостта е определена по смесения етиологично-симптоматологичен метод, като са посочени не само причините, но и проявните форми на вменяемостта. Намалената вменяемост не е позната на закона, като особено понятие, но е дадена възможност за намаляване на наказанието при смекчаващи и крайно смекчаващи вината обстоятелства. От 10-годишна възраст е налице абсолютна невменяемост, а при възраст от 10 до 17 години относителна невменяемост, която е поставена в зависимост от липсата на разумение.

Наказателната система е изградена върху лишаването от свобода. Всички останали наказания стоят на заден план. Към главните наказания се отнасят: смъртното, доживотният строг тъмничен затвор, временният строг тъмничен затвор, (от 1 до 15 години, а при особени случаи до 20 години), тъмничният затвор (от 1 ден до 3 години, а в особени случаи до 4 години), запирането, глобата и мъмренето (само за непълнолетните до 17 години). Към допълнителните наказания се отнася: лишаването от права, конфискацията на определени предмети и обнародването на присъдата. Българският наказателен закон е възприел относително-определената форма на наказателната санкция. Дори и смъртното наказание, което по своята природа е абсолютно определено, може да бъде заменено от съда с по-леко наказание – доживотен или 15 годишен строг тъмничен затвор – при наличност на крайно смекчаващи вината обстоятелства (чл. 61). Така се оказва в действителност, че строго погледнато, в нашия наказателен закон няма абсолютно определени наказания.

Усвоени са институтите на предсрочното освобождаване и на реабилитацията. Законът предвижда, покрай наказанията, осигурителни мерки (макар да не ги назовава така): настаняване в възпиталище, в лечебница за душевно болни и пр.

Аболицията, като средство за погасяването на наказателното преследване, не е позната. Но затова пък са известни, като такива средства, амнистията, давността и смъртта на виновния; помилването погасява напълно или отчасти наложеното наказание.

В допълнение на наказателния закон идва Законът за условно осъждане от 1904 г., с който се установява франко-белгийската система: отсрочва се изпълнението на наказанието за 3 г., след изтичането на който срок, ако осъденият не е извършил ново престъпление, се освобождава от наложеното му условно наказание; през време на изпитанието не се установява никакъв особен надзор. От влизането си в сила (1 май 1896 г.) до днес наказателният закон е претърпял 20 изменения и допълнения. По-важните от тях станаха през 1936 г. като засегнаха най-важната глава от престъпленията против държава – предателство и шпионство. Понятието за шпионство бе разширено така, че да обхване [разгласяването, бел. моя, В. Петров] не само на военни и политически, но също и стопански, научни и всякакви други тайни от естество да увредят безстопанствеността на държавата.

Вън от наказателния закон, съществуват една голяма редица допълнителни наказателни закони, от които най-важният е Военно-наказателният закон от 1888 г. заменен с нов от 1938 г.

Законът за работата на затворниците от 1922 г. дойде да уреди затворния режим, като установи една система, която се доближава много до прогресивната (ирландската). Той възприе три основни начала: 1) задължителност, 2) производителност, и 3) възнаградимост на работата. Работата не е задължителна само за ония, които се намират под следствие, или са още подсъдими от първа инстанция (знае се, че у нас съществуват две инстанции по същество), или които са осъдени за политически престъпления. Всичките, обаче, могат, ако искат да работят. Освен възнаграждението, което получават, затворниците, които работят, се ползват от друга една привилегия: наказанието им се намалява, като 20 работни дни се броят за 30 прекарани в затвора (чл. 26). Чл. 12 наказва бягството от затвора във време на работа (в друго време бягството е ненаказуемо, по довод от противното на чл. 152 наказателния закон, който заплашва с наказание само оня, който е освободил затворника). Наказанието се състои от незначитане на изтърпяното до бягството на някои от тях. Отговорността е: лишаване на всички от групата от намаление на наказанието, което им се следва, съгласно чл. 26, и то само за 6 месеца работа.

Българското наказателно право – главно и допълнително – бе подложено на една твърде интересна еволюция. Всички по-важни обществени, стопански и политически промени в живота на страната от освободението на България до днес намериха едно непосредствено отражение в наказателното законодателство. Това е едно потвърждение за живота и неразделна връзка между обществения живот и наказателното право.

Така, Световната война, която накара да се почувства нуждата от по-голяма дисциплина във войската, породила едно важно изменение във Военно-наказателния закон – Раздел III – с което се засилиха наказанията на най-важните военни престъпни

деяния. Опасността пък от спекулации и използване на стопанските затруднения, предизвикани от войната, създадоха *Закона за С. Г. О. П.* [стопански грежи и обществена предвидливост] с новите наказателни санкции. Настъпилата от войната държавна катастрофа събуди народното негодувание и накара да се потърсят виновниците за това: така се създаде през 1919 г. „*Закон за съдене и наказване на виновниците за народната катастрофа.*“ Съгласно чл. 1 от този закон, наказват се с доживотен строг тъмничен затвор, а в случай на корист – със смърт ония, които са взели активно участие в обявяването на войната 1915–1918 г., без да бъде предварително свикано и консултирано Народното събрание, а също и онези, които са издали и заповядали турянето във действие на раздел III от Военно-наказателния закон. Съгласно чл. 2, заплашени са със същото наказание ония, които са взели активно участие в дипломатическата подготовка или ръководство на войната, като са нарушили законите или са действали с користна цел. Чл. 3 предвижда същото наказание за ония народни представители, които са повлияли за подготовката или обявяването на войната и са използвали създаденото от последната положение, за да набавят облаги за себе си или за други. Чл. 4 пък (който след 2 години бе отменен) предвижда наказание за всички лица, частни или длъжностни, граждански или военни, които, възползвали се от своето служебно или обществено положение, са повлияли за подготовката или продължаването на войната и са използвали създаденото от последната положение, за да набавят облаги за себе си или за други, както и ония лица, които користно са действали, било като са вършили спекулативни сделки от естество да внесат угнетение или раздражение във войската и народа, или пък са вършили изстъпления в окупираните земи. Съгласно чл. 5, осъдените се лишават от граждански и политически права за винаги и се задължават да заплатят на държавата причинените от войната вреди и загуби.

От приведеното се вижда ясно, че въпросният ЗСНВНК е един революционен закон. За да даде удовлетворение на неудържимото народно негодуване, което даже се излее и в истински политически бунт – радомирските събития – след пробива на Доброполе, законодателят дойде да погази няколко основни начала на наказателния закон и на Конституцията, а именно: като е дадена обратна сила на закона, е нарушено началото *nullum crimen, nulla poena sine lege praevia*, установено в чл. 76 на Конституцията и чл. 2 НЗ: нарушен е също принципът, според който не е допустима обща конфискация, а само такава на определени предмети, които са забранени или с които е извършено престъплението – чл. 37 НЗ – защото когато се задължават осъдените да заплатят причинените на държавата от войната вреди (които се изчислиха на няколко милиарди лева), фактически това означава пълна конфискация на имота на осъдените; като нарушение на принципа, че само държавната обвинителна власт, респ. пострадалият може да иска възбуждане на обвинение, може да се счита разпоредбата на чл. 10, забележката, съгласно която „всеки гражданин може без отговорност да поиска възбуждане на наказателно преследване“. (Тази разпоредба може да се тълкува, като една законна презумпция, че всеки български гражданин се счита за непосредствено увреден, за „пострадал“ от престъпленията по ЗСНВНК).

Все като отражение на събудилите се след войната политически страсти се явява през 1919 г. „*Законът за гарантиране свободата на политическите събрания.*“

Териториалното пък осакатяване на България и в частност отнемането на Македония, което стана по силата на Ньойския договор, възкреси дейността на македонските революционери, която бе насочена предимно против Югославия. Но станалото политическо споразумение между правителствата на Югославия и България (Стамболийски) в Ниш предизвика създаването на „Закон за престъпните деяния против вътрешния ред, личната или имотна безопасност в чужди държави“ от 1921 г., който наказва съставянето на чети с цел за преминаване в съседна държава с цел да се произведе смут или да се върши друго престъпление против вътрешния ред, личната или имотна безопасност и пр. Настъпилите пък по-късно вътрешни борби в редовете на македонската революционна организация, които се изразиха в редица политически убийства, породиха през 1933 г. „Закон за ограничение на престъпленията против личната и обществена безопасност“, последван 2 месеца по-късно от „Закон за допълнение на закона за престъпленията против личната и обществена безопасност“. Последният закон идва да се противопостави на зачестилото домогване да се оправдават политическите убийства, като се позовава деецът на някаква крайна необходимост или изпълнение на заповед, дадена му от патриотическа организация. Чл. 1 заплашва със смъртно наказание оня, който като член на организация или в нейна услуга, или по заповед на такава, лиши или се опита да лиши някого от живот. Съгласно ал. 2 на същия член, помагачите се наказват наравно с извършителите и подбудителите. (Това е едно изключение от общото начало на чл. 52 НЗ според което помагачите се наказват по-леко от извършителите и подбудителите). Чл. 2 наказва със строг тъмничен затвор на 15 години извършено при условията на чл. 1 лишаване от свобода, а чл. 3 заплашва със същото наказание укривателите. Чл. 4 пък наказва с 5 г. строг тъмничен затвор оня, който знае, че се подготвя престъпление по чл. 1 и не съобщи веднага на властта за това. Политическите събития след войната предизвикаха, както се посочи вече, едно засилване на наказателната репресия. Но, от друга страна, те докараха в друга посока до един пълен отказ от наказание: гласуваха се последователно 18 закона за амнистия на политически и обикновени престъпления.

Смутните времена след войната засилиха не само политическата престъпност, но и посегателствата срещу имота и живота на гражданите. Загубата на почит към авторитета на властта и страх от закона и обезценяването през време на войната на стойността на човешкия живот, както и тежката стопанска криза след войната, създадоха благоприятни условия за появата на разбойничеството. Това пък породиха през 1920 г. „Закон за ограничение кражбите, убийствата и тежките телесни повреди и палежите“, а през 1922 г. – „Закон за изстребление на разбойниците“. Интересни са някои от разпоредбите на първия от тези два закони. Така, според чл. 10 се създава колективна гражданска отговорност в селата на причинените от член на тяхната община вреди чрез кражби, грабежи, убийства, тежки телесни повреди и палежи в случай че разбойникът не бъде открит. Съгласно чл. 17, ако деецът бъде открит, кметът е длъжен да предяви против него регресен иск. Осъденият деец отговаря не само за причинените от неговото деяние вреди, но също и за всички щети, нанесени в един преходен период от 3 г. чрез неоткрити престъпни деяния от същия род. Съгласно чл. 24, който извърши убийство или палеж, ако се отклони от диренето, се съди задочно. Осъдените с такава присъда след обнародването ѝ се считат за обявени престъпници.

Всеки гражданин може да залови такова лице и да го предаде на властите; при преследването и залавянето той има правата на полицаи.

Настъпилата стопанска криза след войната, както и обезценката на българския лев и появилата се като последица на това спекула с чужди валути, създаде „*Закона за търговия с чужди платежни средства*“ през 1929 г.

Търновските събития през 1922 г., последвалият подир това „народен съд“, накараха да се почувства нуждата от уреждане на процедурата по съдене на министрите; и наистина след станалия на 9 юни 1924 г. преврат се създаде „*Закон за съдене на министрите*“ от 1924 г.

Задълбочаващата се политическа криза доведе през 1923 г. до един кървав опит на комунистите за заемане на държавната власт, който бе потушен сурово. Това създаде нуждата да се защити по-силно чрез наказателната репресия вътрешният ред на държавата. Това породило през 1924 г. „*Закон за защита на държавата*“. Той забранява под страх на наказание образуването и участието в организации, които проповядват или подбуждат към насилствено изменение на установения от конституцията държавен и обществен строй или към насилствено завземане на властта.

Растящата и ставаща все по-болезнена криза в парламентаризма на демократична България предизвика на 19 май 1934 г. намесата на войската в политиката [чрез] един опит за установяване на авторитарен режим в страната. Парламентът бе разтурен и политическите партии унищожени. Тури се в ход нов начин на законодателстване чрез укази по силата на чл. 47 от Конституцията. Станалата политическа промяна намери отражение и в наказателното право. Създаде се „*Наредба-закон за разтуряне на партийно-политическите организации*“ (1934 г.), чл. 7 от който установява наказание строг тъмничен затвор до 3 г. и глоба до 100000 лв., а чл. 9 съгласно съдържанието, което му бе дадено при изменението през 1935 г., в особено важни за държавата случаи Министерският съвет може да постанови интерниране на провинените лица до 6 месеца, или пък да постанови изгнание на същите лица вън от пределите на държавата на срок от 5 години. С това се създаде в България една нова наказателна санкция – изгнанието – и се тури в ход един особен начин за налагане – административно постановление на Министерския съвет, а не присъдата на съдебната власт. Наистина, за оправдание на тази разпоредба може да се привика на помощ съображението, че тук в действителност се касае не до наказание, а до някакви превантивни административни мерки, които като такива, могат да бъдат налагани от административната власт. Но съмнително е дали може да се отрече наказателното естество на такива важни посегателства срещу правата на засегнатите – изгнание до 5 години!

Поменатият закон бе последван още същата година от „*Наредба-закон за ликвидиране имуществата на разтурените партийно-политически организации*“, който съдържа редица наказателни разпоредби.

Станалият през май 1934 г. преврат посегна и върху живота на македонската революционна организация. Това породило „*Наредба за отнемане в полза на държавата имотите на нелегални организации*“ (1934 г.), която съдържа наказания до 5 г. строг тъмничен затвор, а от друга страна се създаде „*Наредба-закон за защита безопасността на държавата*“ (1934 г.).

Застрашителният растеж на чиновническите престъпления, който се наблюдава от десетки години наред, породил през 1934 г. *„Наредба за користните престъпления по служба“*, с която освен увеличението на наказанията за някои престъпления, се създадоха и някои нови престъпни състави. Съгласно чл. 8, освен предвиденото наказание, се налага и „глоба равна на причинената от деянието вреда или на получената сума“. Чл. 9 идва да потвърди разпоредбата на чл. 53 НЗ, като постановява, че „съучастниците в користни престъпления по служба се наказват, като държавни или общински служители, независимо от обстоятелството, дали те сами са такива, или не“. Разпоредбата на чл. 9 от поменатата наредба не само е излишна, защото тя се съдържа мълчаливо в чл. 53 НЗ, но е и пакостна, защото може да създаде погрешното впечатление, че чрез нея тепърва (и то само за случаите на чл. 9) се постановява, че чл. 53 НЗ не се отнася до обосноваващите наказуемостта лични свойства и отношения (каквото е и чиновническото качество), когато тъкмо обратното е вярното: чл. 53 е едно изключение от общото начало за акцесорността на съучастията, и за това се тълкува ограничително: той важи само при ония лични свойства или отношения които изключват, намаляват или увеличават наказуемостта; при всички други лични качества, значи и при обосноваващите наказуемостта свойства или отношения, както и при неличните качества важи принципът на акцесорността, сир. ако тези качества са дадени при непосредствения извършител, помагачът или подбудителят е наказуем, макар той да не притежава тези качества¹.

Чл. 12 от въпросната наредба прави изключение от общото правило, установено в чл. 32 НЗ, според което „сроковете за лишаване от права надминават сроковете на главните наказания най-много с пет години“, като постановява, че „лишаването от права надминава срока на главното наказание с 10 години“. Чл. 18 пък установява наказание за оня, „който назначи или докладва да се назначи на служба лице, за което знае, че е осъждано за престъпление, което е пречка за назначаване на държавна или общинска служба“. Чувстващата се отдавна нужда от уреждане по законодателен ред на въпросите около екстрадицията породил през 1935 г. *„Наредба-закон за екстрадиция и съдебна помощ по наказателни дела“*, в която между другото беше разширено и определено понятието за политическото престъпление (чл. 6). Намесата на войската не закъсня да даде една сериозна опасност за разлагане на войската. Това породил един обрат в държавния живот и нуждата от връщане на войската в казармите. И наистина това бе сторено през 1936 г., като бе разтуряна военната лига. Тази промяна предизвика създаването на *„Наредба-закон за запазване моралната и материална сила на войската“* от 1936 г. и през 1938 г. създаване на нов *„Военно-наказателна наредба-закон“*. Чл. 1 от първия наредба-закон забранява всякакви организации, които целят да въвлечат войската в обществено-политически борби или в други действия, противни на нейното законно предназначение; забраняват се също всякакви тайни организации във войската, каквито и цели да преследват те. Наказанието за създаването на такива организации е от строг тъмничен затвор 3 г. (ал. 1) до смърт (ал. 3 на чл. 2). Чл. 5 заплашва със смърт онзи войсков началник, който допусне да се образува в поверената му част забранена организация или членуването в такава. Чл. 7 наказва със

---

¹ Вж. Долапчиев, Наказателно право. Обща част. IV изд., с. 338.

строг тъмничен закон до 5 години пропагандата или агитацията за въвличането на войската в обществено-политическите борби.

Новият пък Военно-наказателен закон дойде да замени съществуващия от 1888 г. до 1938 г. Военно-наказателен закон, който бе едно подражание на руския ВНЗ от 1869 г., и бе станал вече един негоден анахронизъм. Най-важната заслуга на новия ВННЗ е съгласуването му с общия НЗ, особено на неговата обща част. Съществуващата по-рано обичайна дисхармония между общото и военното наказателно право се замени с една пълна хармония. ВННЗ се отклонява от НЗ само там, дето нуждите на военния бит налагат това. В общата част това са съвсем редки изключения. Но затова пък особената му част съставя една напълно обособена част от тъй нареченото особено наказателно право.

След избухването на новата европейска война (1939 г.) трябваше, от една страна, да се побърза с военната подготовка на страната, а от друга страна, да се пресече още от самото начало възможността за непозволена стопанска спекулация. Това породило на първо място двата големи военни закони, а именно „*Законът за гражданската мобилизация*“ от 4 май 1940 г. и „*Закон за военните сили на Царство България*“ от 15 юни 1940 г., а на второ място, „*Закон за осигуряване и регулиране на цените*“ от 17 май 1940 г. И трите тези закони съдържат редица наказателни разпоредби. По-интересни от тях са в Закона за гражданската мобилизация и в Закона за осигуряване и регулиране на цените. Така напр. чл. 41 от първия закон наказва със строг тъмничен затвор до 10 години оня, който, като граждански мобилизиран или повикан на временно обучение, откаже да работи поръчаната му работа; ако пък отказът е придружен със съпротива, наказанието е доживотен строг тъмничен затвор. Чл. 42 наказва подбуждането на граждански мобилизирани лица да не изпълняват възложените им работи; подбудителството се наказва даже тогава, когато е останало без последствие. Чл. 43 наказва организирането или подбуждането на няколко граждански мобилизирани лица към неподчинение; подбуждането подлежи на наказание и когато е останало безрезултатно; ал. последна наказва със смърт случая, когато две или повече граждански мобилизирани лица, които по съществуване помежду им съгласие откажат да работят във военно време. Чл. 44 наказва продаването на предмети и стоки на цени по-високи от нормираните, или който задържа, укрива, изкупува, поврежда или унищожава стоки, както и който, с цел да набави за себе си или за друго никаква облага, използва стопанското затруднение на страната; ако стойността на укритите и пр. стоки или придобитата облага надминава 500000 лв. и деянието е извършено във военно време, наказанието е смърт. Чл. 47 заплашва с наказание онзи, който се съвкупил със съпругата на лице, военно или граждански мобилизирано или повикано на временно обучение, без нейно съгласие; ал. 2 наказва съвкуплението даже със съгласието на съпругата, но ако е използвано нейното материално притеснение. Съгласно чл. 52, осъдените за всички престъпления по този закон на затвор изтърпяват наказанието си с принудителна физическа работа в държавни предприятия.

Най-после, трябва да се спомене тук, че от една година е в непрекъснат ход основният преглед на наказателния закон. Новият проект ни носи, въвн от многото поправки на недъзите в съществуващия сега НЗ, още и редица полезни и необходими нововъведения. Нека се надяваме, че този проект, както и проектът за съдилища за

маловъзрастни, който отдавна чака своето внасяне в Народното събрание, скоро ще станат закони и по този начин ще дойдат да открият нови небосклони в развоя на българското наказателно право.